

КОЯ СИ ТИ?: АЛИСА В ПЪТУВАНЕ КЪМ СЕБЕ СИ

Барбара Митева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

WHO ARE YOU?: ALICE ON A JOURNEY TO HER SELF

Barbara Miteva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The article explores *Alice’s Adventures in Wonderland* by Lewis Carroll, and more specifically how Alice seeks for her *self* in Wonderland. Two prisms are combined for the purpose: Freud’s dream interpretation and Vladimir Propp’s initiation in the fairy tales. Applied together Alice’s journey in Wonderland is considered as a dream initiation in which she must find her *self* in order to return back home. The paper focuses on the meeting of Alice and the Caterpillar since this conversation is a crucial part of the initiation path.

Keywords: Lewis Carroll, Vladimir Propp, Sigmund Freud, Alice, initiation, folklore, psychoanalysis, dream

В изследването се разглежда пътят, който Алиса извървява в Страната на чудесата, от гледната точка на това как тя търси *себе си*. Проблемът за търсенето на *себе си* е от изключителна важност за текста и това го подсказва самият той. Още в началото на книгата Алиса се пита коя е, а впоследствие се сблъсква с герои и събития, които я подтикват още повече да търси отговора на този въпрос.

Тук трябва да се направят две важни уточнения. Първо, макар възрастта на Алиса да не е посочена експлицитно в текста, от репликите¹ на героинята може да се заключи, че тя се намира в периода преди половата си зрялост – период, подходящ именно за търсене и разбиране на *себе си*. И второ, Алиса всъщност сънува цялото си приключение в Страната на чудесата. Поради тези обстоятелства в настоящото изследване се използват два основни ключа за разбиране – инициационният процес при вълшебната приказка на Владимир Пропп и Фройдовото тълкуване на сънищата. Като се съчетаят тези две гледни точки, се постига разглеждане на Алисиния път в Страната на чудесата като съновидна инициация. В текста ще се съсредоточим върху

---

¹ „Такова голямо момиче да плаче!“ и „Аз... аз съм малко момиче“ (JK2/LK2).

един конкретен фрагмент от книгата на Луис Карол – срещата на Алиса с Гъсеницата в петата глава. Този момент е ключова част от инициацията и затова е подходящ за отправна точка, а и тъкмо тогава Алиса обсъжда проблема за *себе си* с друго същество (след като сама е размишлява върху него малко по-рано, във втората глава). Трябва да се отбележи, че именно в пета глава *себе си* сякаш се изковава като понятие и в настоящата работа *то* се използва по този начин – в смисъла не толкова на личното, на индивидуалното *себе си* на Алиса, а по-скоро като универсално насочващо към идеята за разбирането, осмислянето на собственото съзнание изобщо. Но преди фокусът да падне върху разговора между Алиса и Гъсеницата, нека да видим няколко любопитни детайла от тяхната среща.

В английския оригинал (ЛС/ЛК²) Гъсеницата е от мъжки пол и Алиса се обръща към персонажа със *sir* – нещо, което не е запазено в българския превод заради граматичния род на самата лексема *гъсеница*.³ Освен образа на Гъсеницата значещи елементи от картината на тази среща са още наргилето, което Гъсеницата пуши, и гъбата, на която седи. И трите имат фалическа форма, което не само предизвиква Алиса да изпъкне като женски персонаж⁴, но и допълнително провокира нейното съзнание. Обикновено фалосът се цензурира с наподобяващи го предмети, включително животни от типа на влечуги, риби, змии, но в този ред би могла да се включи и гъсеницата (Фройд/Froyd 2013: 122). Заради способността на фалоса да еректира друг негов цензуриран вариант е обект, който има способността да лети, а това в случая добре се вписва при гъсеницата като насекомо, което впоследствие се сдобива с криле (Фройд/Froyd 2013: 122). Така може да се заключи, че в образа на Гъсеницата и обкръжаващите я гъба и наргиле Алиса е кодирала в несъзнаваното си концепцията за съзряването, и то половото съзряване. Фактът, че Гъсеницата още не е готова да свие пашкул и да литне, показва липсата на полова зрялост и зрялост изобщо у Алиса. В някакъв смисъл в пета глава тя не е готова да полети.

---

² Тук и по-нататък в изложението англоезичните примери са от същото издание.

³ В българските преводи на Лазар Голдман и Христо Кънев (съответно ЛК1/ЛК1 и ЛК2/ЛК2) мъжкото *sir* е заменено от женското *госпожо*. Бих предложила да се приеме компромисен вариант от типа *господин Гъсеница* или *господин Гъсеничко* с цел да се запази полът на този толкова емблематичен за книгата герой.

⁴ Отнася се до срещите на Алиса с три значещи женски персонажа в книгата – Херцогинята, Готвачката и Царицата, които следва да се аналогизират съответно с майката, прислужницата и властта (вж. Ромера/Ромера 2017).

Нека вече се насочим към диалога между Алиса и Гъсеницата. Разговорът им започва с „Коя си ти?“ – въпрос, централен не само за конкретната глава, но и за книгата изобщо. Нека да припомним, че във втората глава Алиса задава на *себе си* същия въпрос: „Но щом не съм същата, следващият въпрос е: „Коя съм аз тогава?“ (ЛК2/ЛК2). В случая обаче проблемът е повдигнат от страни – не от кого да е, а точно от Гъсеницата – олицетворение на мъжкото, на съзряването, на най-големия страх на героинята. „Коя си ти?“ е започващата диалога реплика, защото тази част от Алисиното съзнание има необходимост от отговор, и то тъкмо на този въпрос. В периода на съзряването си човек конструира идеята за *себе си*, осмисля се като личност, пораства дори физически. Когато е твърде голяма, героинята на Карол се разстройва и става емоционална, което подсказва липсата на готовност да порасне⁵. Алиса не се чувства комфортно да влезе в подобен диалог с Гъсеницата, понеже се страхува от въпроса, а и не знае отговора му. Към този момент Алиса смята, че се е променила, че не е *себе си* и че не може да обясни *себе си*. Този проблем е отворен по-рано, когато Алиса сама разсъждава за *себе си* и стига до извода, че е сменена с друго момиче⁶.

Любопитно е все пак да се проследи как самата Алиса осмисля представата за *себе си*. На първо място, тя поставя проблема за ръста и абсолютно равнопоставя неговото изменение с промяната на *себе си*. Другото, с което Алиса обвързва *себе си*, е паметта и възможността за възпроизвеждане на някаква информация. Ако ръстът или запомнената информация на човека се промени, то се променя и самият човек и вече не е *себе си*, а е някой друг – такава е Алисината логика. Между нейната логика и тази на Гъсеницата има разминаване, което също е причина за затрудненото начало на техния разговор. Мисленето на Гъсеницата е приемащо и спокойно, предстоящата метаморфоза и изобщо порастването никак не я плашат – тя приема за нещо напълно естествено тази промяна, като част от живота. В някакъв смисъл Гъсеницата се опитва да каже на Алиса, че порастването е нормално и в реда на нещата, и така да ѝ помогне да го приеме.

Чрез репликите си „you see“ и „you know“⁷ Алиса търси емпатия, съпричастност от Гъсеницата, ала те са ѝ отказани категорично. На

⁵ Например във втората глава Алиса изплаква море от сълзи.

⁶ Вж. втора глава.

⁷ Ползваме английския текст, понеже в преводите на български тези реплики не са преведени съвсем точно. От оригинала се вижда ясно, че не става дума за импера-

първ поглед това изглежда противоречиво, но не е, тъй като чрез тези думи героинята проектира собствената си несигурност спрямо събеседника. Гъсеницата олицетворява онази част от Алисиното несъзнавано, която приема порастването без паника – чувство, което героинята изпитва. Гъсеницата няма как да бъде съпричастна на страхливата гледна точка на Алиса, но колкото и да се противопоставя Гъсеницата на Алиса, синият пушач на наргиле е и нейно отражение. Така, когато на Алиса ѝ прави впечатление, че Гъсеницата е във „very unpleasant state of mind“, трябва да се има предвид, че самата Алиса е в такова състояние. На практика Гъсеницата се чувства така, защото и Алиса се чувства така, и обратното – доколкото Гъсеницата е част от съзнанието на Алиса, ако се гледа през призмата на Фройд. Ако се погледне обаче през призмата на В. Проп, Гъсеницата би трябвало да влезе в ролята на помощник, който снабдява Алиса с дар и така ѝ помага в нейния път на развитие. В случая могат да се открият три дара от Гъсеницата.

Важен ключ в този фрагмент са думите „Keep your temper!“, които ще разгледаме като своеобразен първи словесен дар от страна на Гъсеницата. Първото значение на тази фраза е именно „Не се ядосвай!“ (както е предадена тя в българските преводи на *Алиса*⁸). Зад тези думи обаче се крие и друг смисъл. По времето на Луис Карол математиците използват *temper* в значението на пропорция, съотношение (Bauley/Бейли 2010: 3), което променя значението на репликата на Гъсеницата в „Пази си пропорцията!“. Това е не само отговор на Алисиното притеснение относно промяната на ръста ѝ, но е и полезен съвет. Не толкова числото е важно, колкото съотношението, което представлява. Измени ли се съотношението, изменя се и самата Алиса. По-късно в същата глава вратът ѝ се издължава дотолкова, че променя пропорциите в тялото ѝ, и тук възниква въпросът на Гълъбицата „какво си?“ (ЛК2/ЛК2), т.е. изменена е същността на героинята. Това идва да покаже, че думите *Keep your temper!* са от базисно значение не само за търсенето на *себе си* от страна на Алиса, но и за запазването на същината ѝ.

От друга страна, фразата „Keep your temper!“ действително може да бъде мислена като „Не се ядосвай!“ или „Запази спокойствие!“, защото Алиса се учи и на това. Преди Гъсеницата да изрече дадения съвет, Алиса е крайно нетърпелива, което ескалира в момента, когато

тив или въпрос, както е предадено при българските преводи: *виждате ли, знайте* (ЛК1/ЛК1, пета глава) и *виждате ли, знаете ли* (ЛК2/ЛК2).

⁸ Вж. ЛК1/ЛК1 и ЛК2/ЛК2.

си тръгва от гъбата на Гъсеницата само за да се върне там след малко. След като съветът е изречен обаче, Алиса проявява търпение към синия си събеседник, изчаква Гъсеницата да проговори първа и т.н. Търпението замества инфантилната нервност, което можем да видим и по-напред в книгата (например в диалога на Алиса с Херцогинята в девета глава).

Както вече споменахме, Алиса обвързва същината на *себе си* с постоянството на ръста, с паметта и възможността за възпроизвеждане на информация. Затова, след като дава съвет за пропорцията, Гъсеницата подканва Алиса да каже стихотворението *Татко Уилям*⁹, но и сега думите са „сгрешени“¹⁰. Всъщност рецитираното от Алиса стихотворение е пародия, която може да се мисли в контекста на абсурда. То обаче има пряка връзка с проблема на Алиса за *себе си* и затова следва да му отделим внимание.

Версията на Луис Карол се състои от осем строфи (за разлика от оригинала, където са шест), изграждащи диалог и подредени по логиката *въпрос – отговор*. Разговорът се води между питащия младеж и стария татко Уилям, който отговаря. Сблъсъкът между младежа и възрастния човек веднага ни препраща към проблема на Алиса с по-растването. Стихотворението също говори за идентификацията на *себе си* през промените в тялото. Гротескови са телесните картини и промени на татко Уилям, като чрез тях се установява, или по-скоро обръква, възрастта. Това идва да покаже зловещия образ на света на големите така, както го вижда Алиса. Още повече промените в тялото на татко Уилям препращат и към промените в Алисиното тяло. От позицията на тялото се стига до извода каква е възрастта на татко Уилям и какво е редно да се върши на тази възраст. От това следва, че пространственото положение на тялото оказва пряко влияние върху начина, по който човешкият живот и времето въобще текат. Смесването на младост и старост се дължи на факта, че те се мерят през времето, а то е огънато чрез телесното положение. Следователно стихотворението

⁹ Има се предвид дидактичното стихотворение *The Old Man's Comforts* на Робърт Сауди, публикувано през 1799 г.

¹⁰ Във втора глава Алиса също не успява да си спомни точните думи на стихотворението *How doth the little busy bee (Against idleness and mischief)* на Айзък Уатс от 1715 г. и го рецитира като *How doth the little crocodile*.

Татко Уилям хвърля допълнителна светлина върху проблема *тяло – възраст*, или иначе казано върху проблема *пространство – време*¹¹.

Трябва да се коментира също и начинът, по който Алиса рецитира стихотворението. Тя се отстранява от него, не приема думите като свои и не поема отговорност за тях¹². В известна степен героинята субективира стихотворението като отделно явление, като неизлязло от нейната собствена уста¹³, в него Алиса проектира ирационалните си страхове, т.е. задейства защитния механизъм *сублимация*. Отричайки се от думите си, героинята отказва да приеме страховете си, но поне успява да ги изрече на глас.

Скоро Гъсеницата дава втория дар, който също е словесен – думите „You’ll get used to it in time“. Те могат да бъдат разчетени като отговор на две неща: от една страна, на изречените гласно думи на Алиса, че не е свикнала с ръста си, а от друга страна, на мисълта ѝ, че не ѝ се иска съществата да се обиждат толкова лесно. Основание за втората идея откриваме в отговора на Гъсеницата на незададения въпрос на Алиса¹⁴. Така става ясно, че Гъсеницата има способността да разчита мислите на Алиса или по-точно да знае, защото е част от нейното несъзнавано и съответно има достъп до потока ѝ от мисли. Затова по-вероятен е вторият вариант. С тези думи Гъсеницата казва, че Алиса трябва да свикне с това обиждане, понеже хората лесно се обиждат, особено възрастните. Героинята трябва да си изгради нужното търпение към реакциите на своите събеседници, защото не би могла да ги кара да бъдат винаги дружелюбни и учтиви. Гъсеницата дава едно далечно предупреждение, че светът, в който Алиса предс-

¹¹ Това се функционализира дори и в разглежданата тук пета глава, когато Алиса се свива изключително много, така че брадата ѝ се удря в крака. Първоначално не се споменава, че Алиса усеща свиването, просто е споменат фактът, че брадата и крака ѝ са се ударили, но след като се е свила, тя започва да усеща, че продължава да се свива бързо – сякаш въпреки бързината времето е забавило своя ход и е позволило на героинята да го осъзнае. Следователно времето и пространството са свързани. Разковничето на проблема за времето може би е репликата на Шапкаря: „Now, if you only kept on good terms with him, he’d do almost anything you liked with the clock.“ Оттук следва, че времето тече субективно, че е пряко зависимо от *себе си*.

¹² „...some of the words have got altered“.

¹³ Интересна е идеята за оралната агресия при Алиса и изобщо за значението на устата при героинята – свързано както с речта ѝ, така и с постоянната консумация (вж. Auerbach/Ауербах 1973: 35).

¹⁴ „‘One side of what? The other side of what?’ thought Alice to herself. ‘Of the mushroom,’ said the Caterpillar, just as if she had asked it aloud...“.

тои да порасне, е странен и тя лесно може да се обиди, но това не трябва толкова да я притеснява, трябва да свикне с него. Свикването, или адаптацията, е способност, притежавана от умелите хора. Нека си спомним, че при инициацията младежът придобива *умения*, а не *знания* (Проп/Прор 1995: 104), а от този съвет Алиса разбира следното – трябва да бъде търпелива и адаптивна.

Третият дар, който дава Гъсеницата, вече не словесен, а материален, е гъбата. И този дар е даден чрез слово, а не чрез пряко предаване. В случая гъбата е вълшебен предмет, каквито дават помощниците във вълшебните приказки и с помощта на които героят постига целта си. Целта на Алисиното пътуване са откриването на *себе си* и приемането на порастването. Гъбата помага на Алиса, като ѝ дава силата да променя ръста си и съотношението на частите на тялото си така, както намери за добре. Героинята обаче вече е приела първия словесен дар от Гъсеницата за съотношението и не експериментира със способностите на вълшебния дар, а прави така, че тялото ѝ да бъде отново в нормално съотношение. Тя вече знае, че за да не изгуби *себе си*, трябва да пази пропорцията си. Важно е да се отбележи, че инициационният обред се свежда до придобиването на „дух пазител, на вълшебна сила манти“ (Проп/Прор 1995: 106), и именно това се случва в разглежданата глава от *Алиса*. Вълшебната сила, с която героинята се сдобива, е способността да контролира пропорцията си, а с това и *себе си*. В този смисъл тя е в пълен контрол над *себе си* след срещата си с Гъсеницата.

Защо обаче ролята на помощника тук се изпълнява именно от Гъсеница? Отговора откриваме при Проп, според когото образът на помощника може да е персонификация на нещо – напр. на силата на природата, на оръдието (Проп/Прор 1995: 178 – 179). Предвид факта, че тук помагачът дава на героинята съвети и дар, свързани с порастването, контролирането на *себе си* и намирането на *себе си*, то е разбираем изборът на животно с фалическа форма, което също така претърпява метаморфоза. Алиса има необходимост от това – да се срещне със същество, което минава (или по-скоро ще премине) през сходен на нейния път – път, в края на който постига зряла, завършена форма на *себе си*. Според В. Проп между вълшебния помощник и вълшебния предмет „съществува тайно родство. Не е трудно да се забележи, че тези предмети представляват само частен случай на помощника“ (Проп/Прор 1995: 187). В случая с дара на Алиса лесно се вижда сходната фалическа форма на Гъсеницата и гъбата, но с това не се изчерпва тяхната свързаност. Като оставим настрана дадения факт,

виждаме, че и Гъсеницата, и гъбата ни водят към идеята за метаморфозата, промяната, израстването. Както на Гъсеницата ѝ предстои превръщане в имаго, в своето зряло Аз, така и гъбата помага на Алиса да контролира ръста си, с което аналогично променя и възрастта си.

Алиса има и други важни за съновидноинициационния път срещи, но те не са предмет на настоящото изследване. Необходимо е обаче да се постави въпросът дали инициацията е успешна, или не. Както при повечето проблеми в *Алиса в Страната на чудесата*, и тук не може да се даде еднозначен отговор. Героинята се събужда от този дълъг и странен сън, т.е. излиза от мистичното пространство на инициацията, което насочва към нейната успешност (Проп/Prop 1995: 111). Нека си припомним, че в началото на своето приключение Алиса поставя подобно условие: „Who am I, then? Tell me that first, and then, if I like being that person, I'll come up: if not, I'll stay down here till I'm somebody else“. Излизането ѝ от Страната на чудесата, от пространството на съня говори за успешността на инициацията, за изпълнението на Алисиното условие. Още повече, че разказът за преживяното е именно спомен, то вече е нещо преодоляно¹⁵, а Алиса разказва на сестра си за своето пътешествие, когато се събужда. Това трябва да се разглежда като признак за завършеност на нейното посвещение.

От друга страна, нека не забравяме, че на Алиса тепърва ѝ предстои още едно пътуване, но този път в Огледалния свят. Идеята, че героинята има нужда отново да влезе в подобен тип сън, подсказва, че инициацията вероятно не е успешна и трябва да се повтори. В допълнение към това не може да се каже, че Алиса се интересува толкова от пътя, който извървява, колкото от играта по време на пътуването. Ако не си тръгне от персонажите, то те си тръгват от нея. Така се събужда желанието ѝ за още и още срещи без конкретна причина или цел, а заради срещата сама по себе си. В наратива се създава усещане за безцелно, безпрогресно пътуване, граничещо с гротеската и ужаса.

Така заключението е ясно и двусмислено в същото време – в *Алиса* определено има елементи на съновидна инициация, но не може да се твърди със сигурност, че тя е успешна.

---

¹⁵ „Съвпадението на композицията на мита и приказката с тази последователност на събитията, която се е получавала при посещението, дава повод да се мисли, че са разказвали точно това, което се е случвало с юношата“ (Илчевска/Ilichevska 2011).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Auerbach/Ауербах 1973:** Auerbach, N. *Alice and Wonderland: A Curious Child*. // *Victorian Studies*, vol. 17, № 1 (1973), 31 – 47.
- Bayley/Бейли 2010:** Bayley, M. *Algebra in Wonderland*. Oxford, 2010. <<http://massline.org/ScottH/science/MathOfAliceInWonderland-100308.pdf>>, 5 January 2021.
- Илчевска/Иchevska 2011:** Илчевска, М. „Исторически корени на вълшебната приказка“ на В. Я. Проп. Генетични модели и обяснения за интересността на фолклора. // *Литернет*, 4 март 2011. <<http://www.litclub.bg/library/kritika/ilchevska/prop.html>>, 28 май 2020. [Иchevska, М. “Istoricheski koreni na valshebnata prikazka“ na V. Ya. Prop. Genetichni modeli i obyasneniya za interetnichnostta na folkloro. // *Liternet*, 4 May 2011. <<http://www.litclub.bg/library/kritika/ilchevska/prop.html>>, 28 December 2020.]
- Проп/Prop 1995:** Проп, В. *Исторически корени на вълшебната приказка*. Прев. от рус. Магдалена Куцарова. София: Прозорец, 1995. [Prop, V. *Istoricheski koreni na valshebnata prikazka*. Sofia: Prozorets, 1995.]
- Romera/Ромера 2017:** Romera, S. Revising Alice in Wonderland: An Analysis of Alice’s Female Subjectivity in Alice’s Adventures in Wonderland. // *Blue Gum*, №. 4, 2017, 14 – 22.
- Фройд/Froyd 2013:** Фройд, З. *Лекции за въведение в психоанализата*. София: Колибри, 2013. [Froyd, Z. *Lektsii za vavedenie v psihoanalizata*. Sofia: Colibri, 2013.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ЛК1/ЛК1:** Карол, Л. *Алиса в Страната на чудесата*. Прев. от англ. Л. Голдман. София: Пан, 1996. [Karol, L. *Alisa v Stranata na chudesata*. Prev. ot angl. L. Goldman. Sofia: Pan, 1996.]
- ЛК2/ЛК2:** Л. Карол, *Алиса в Страната на чудесата*, 2006. [Karol, L. *Alisa v Stranata na Chudesata*. Prev. ot angl. Hristo Kanev. Plovdiv: Hermes, 2006.]
- LC/ЛК:** L. Carroll. *Alice’s Adventures in Wonderland and Through the Looking Glass*. New York: Oxford University Press, 2009.